

بسامد صورتهای گوناگون عناصر اطلاعاتی در رکوردهای ملی کتابشناختی ایران

فرامرز مسعودی^۱

چکیده: تنوع در انتشارات موجب پیدایش و تدوین قواعد گوناگون فهرست‌نویسی شده است. آگاهی از حالت‌های مختلف کتابهایی که منتشر می‌شوند در تدوین این قواعد و کاربرد هر یک از آنها اهمیت دارد. در آموزش قواعد فهرست‌نویسی و نیز تهیه برنامه‌های کامپیوتری ذخیره اطلاعات کتابها نیز آگاهی از اهمیت این حالتها نقش دارد. یکی از راههای سنجش واقعی اهمیت هر یک از حالت‌های گوناگون، بررسی میزان تکرار و وقوع این حالتها در رکوردهای کتابشناختی ملی است. از طریق این بررسی می‌توان تصمیم‌گیریها را بر پایه داده‌های واقعی اتخاذ کرد و از این طریق آنها را مستدل تر ساخت.

در فصلنامه کتاب مطلبی پیرامون بسامد حضور عناصر اطلاعاتی در رکوردهای ملی کتابشناختی درج شد^(۱). اکنون در نوشته حاضر صورتهای و حالت‌های گوناگون این عناصر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

پیش از ورود به مطلب اصلی، باید اشاره کرد که انگیزه این تحقیق، آگاهی یافتن از وضعیت صورتهای احتمالی است که به طور واقعی و جدای از بحثهای نظری و دانشگاهی اتفاق می‌افتد. قایده این تحقیق در یک مورد می‌تواند دستیابی به میزان اهمیت هر یک از حالت‌های محتمل باشد که دستیابی به آن خود می‌تواند در آموزشهای فهرست‌نویسی و میزان تأکید بر هر یک از آنها مؤثر افتد. همچنین در تهیه نرم‌افزارهای کامپیوتری و ویژه فهرست‌نویسی اطلاع از هر یک از صورتهای محتمل در برنامه‌نویسی تأثیر دارد.

برای انجام این تحقیق با در نظر گرفتن عوامل دخیل، رکوردهای کتابشناسی ملی ایران، نیمه اول سال ۱۳۶۵ به عنوان جامعه آماری برگزیده شد^(۲). تعداد رکوردها در این جامعه ۱۴۱۲ و

۱. کارشناس پژوهشی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

تعداد صورتهای ۳۹ صورت بوده است. صحت رکوردهای مورد بررسی مفروض تلقی شده است. مثلاً چنانچه در جایی به اشتباه برای رکوردی سرشناسه سازمانی به کار رفته، فرض بر این قرار گرفته که این انتساب صحیح بوده است.

مورد دیگر این که رکوردهای مربوط به کتابهای کودکان در جامعه آماری وارد نشده است، زیرا تهیه این رکوردها از قواعد خاصی تبعیت می‌کند و بنابراین لحاظ کردن آنها نتایج تحقیق را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

حالتهای گوناگون در شش مقوله به شرح زیر مورد بررسی قرار گرفته است:

الف. سرشناسه. در این مقوله انواع حالتی که در سرشناسه رخ می‌دهد شمارش شده است. سرشناسه ممکن است نام شخص، سازمان، یا عنوان قراردادی باشد.

ب. مسئولیت پدیدآوری. حالتهای گوناگون مسئولیت در این مقوله مورد بررسی قرار گرفته است. مسئولیت ممکن است یکی از پنج حالتی باشد که در پی می‌آید؛ یعنی واحد و منحصر به فرد باشد، مشترک باشد یعنی بیش از یک نفر در انجام یک کار دخیل بوده باشند، مختلط باشد یعنی بیش از یک عمل در پدید آوردن اثر انجام شده باشد. به عنوان مثال تألیف و ترجمه یا تألیف و نقاشی، مشترک و مختلط باشد یعنی ضمن اینکه بیش از یک عمل در پدید آوردن اثر انجام شده، بیش از یک فرد نیز در انجام عملها دخیل بوده باشند. مثلاً یک نویسنده و دو مترجم یا عکس آن و چند شاعر و دو گردآورنده. پنجم اینکه نتوان مسئولیت مشخصی برای آن یافت مثل کتابهای آسمانی و غیره.

ج. تاریخ نشر. اینکه اثر در یک سال نشر یافته یا به صورت چند جلدی و در چند سال منتشر شده است. چه تعداد تاریخ شمسی وجود داشته و چه تعداد میلادی یا قمری.

د. وضعیت مادی. در این مقوله حالتهای گوناگون وضعیت مادی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. حالتی از قبیل یک جلدی یا چند جلدی بودن اثر، مشخص بودن یا نبودن جلدهای اثر و غیر آن.

ه. بها. در این مقوله حالتی که در مورد بهای اثر رخ داده بررسی شده است. اینکه آیا بهای اثر به صورت کامل و مشخص بوده یا متفاوت در هر جلد یا مجلد.

و. انواع شناسه‌های افزوده. شناسه‌های افزوده از لحاظ نوع مورد بررسی قرار گرفته و بسامد هر یک از انواع شمارش شده است.

نتایج بررسی

پس از بررسی رکوردها، در هر یک از حوزه‌های یاد شده نتایج زیر حاصل شده است.

الف. سرشناسه

۱. دارای سرشناسه: ۱۳۳۴ رکورد = $94/42$ درصد کل رکوردها.
۲. فاقد عنصر سرشناسه: ۷۸ رکورد = $5/58$ درصد کل رکوردها.
۳. دارای سرشناسهٔ شخص: ۱۲۴۳ رکورد = $93/2$ درصد رکوردهای دارای سرشناسه = ۸۸ درصد کل رکوردها.
۴. دارای سرشناسهٔ سازمان: ۸۲ رکورد = $6/1$ درصد رکوردهای دارای سرشناسه = $5/78$ درصد کل رکوردها.
۵. دارای سرشناسهٔ قراردادی یا عنوان قراردادی: ۹ رکورد = $0/7$ درصد رکوردهای دارای سرشناسه = $0/64$ درصد کل رکوردها.
۶. دارای سرشناسهٔ شخص لاتین (عبارت لاتین در سرشناسهٔ شخص): ۳۶۳ رکورد = $29/2$ درصد رکوردهای دارای سرشناسهٔ شخص = $27/2$ درصد رکوردهای دارای سرشناسه = $25/7$ درصد کل رکوردها.
۷. فاقد سرشناسهٔ شخص لاتین: ۸۸۰ رکورد = $70/8$ درصد رکوردهای دارای سرشناسهٔ شخص = ۶۶ درصد رکوردهای دارای سرشناسه = $62/3$ درصد کل رکوردها.
۸. دارای سرشناسهٔ سازمان لاتین (عبارت لاتین در سرشناسهٔ شخص): ۱۱ رکورد = $13/4$ درصد رکوردهای دارای سرشناسهٔ سازمان = $0/8$ درصد رکوردهای دارای سرشناسه = $0/78$ درصد کل رکوردها.
۹. فاقد سرشناسهٔ سازمان لاتین: ۷۱ رکورد = $86/6$ درصد رکوردهای دارای سرشناسهٔ سازمان = $5/3$ درصد رکوردهای دارای سرشناسه = ۵ درصد کل رکوردها.
۱۰. دارای سرشناسهٔ شخص لاتین به گونه‌ای که عبارت لاتین در یک خط در برگه‌های استاندارد $7/5 \times 12/5$ جای گرفته باشد: ۲۹۴ رکورد = ۸۱ درصد رکوردهای دارای سرشناسهٔ شخص لاتین = $23/65$ درصد رکوردهای دارای سرشناسهٔ شخص = ۲۲ درصد رکوردهای دارای سرشناسه = $20/8$ درصد کل رکوردها.
۱۱. دارای سرشناسهٔ شخص لاتین به گونه‌ای که عبارت لاتین در بیش از یک خط در برگه‌های استاندارد $7/5 \times 12/5$ جای گرفته باشد: ۶۹ رکورد = ۱۹ درصد رکوردهای دارای سرشناسهٔ شخص لاتین = $5/55$ درصد رکوردهای دارای سرشناسهٔ شخص = $5/2$ درصد رکوردهای دارای سرشناسه = $4/9$ درصد کل رکوردها.

۱۲. دارای سرشناسه سازمان لاتین به گونه‌ای که عبارت لاتین در یک خط در برگه‌های استاندارد $۷/۵ \times ۱۲/۵$ جای گرفته باشد: ۵ رکورد = $۴۵/۵$ درصد رکوردهای دارای سرشناسه سازمان لاتین = ۶ درصد رکوردهای دارای سرشناسه سازمان = $۳۷/۰$ درصد رکوردهای دارای سرشناسه = $۳۵/۰$ درصد کل رکوردها.

۱۳. دارای سرشناسه سازمان لاتین به گونه‌ای که عبارت لاتین در بیش از یک خط در برگه‌های استاندارد $۷/۵ \times ۱۲/۵$ جای گرفته باشد: ۶ رکورد = $۵۴/۵$ درصد رکوردهای دارای سرشناسه سازمان لاتین = $۷/۴$ درصد رکوردهای دارای سرشناسه سازمان = $۴۳/۰$ درصد رکوردهای دارای سرشناسه = $۴۳/۰$ درصد کل رکوردها.

ب. مسئولیت پدیدآوری

۱. مسئولیت واحد و منحصر به فرد: ۷۶۳ رکورد = ۵۴ درصد کل رکوردها.
۲. مسئولیت مختلط: ۴۷۲ رکورد = $۳۳/۴$ درصد کل رکوردها.
۳. مسئولیت مختلط مشترک: ۱۰۶ رکورد = $۷/۵$ درصد کل رکوردها.
۴. مسئولیت مشترک: ۶۱ رکورد = $۴/۳$ درصد کل رکوردها.
۵. بدون مسئولیت مشخص: ۱۰ رکورد = $۰/۷$ درصد کل رکوردها.

ج. تاریخ نشر

۱. تاریخ هجری شمسی: ۱۳۶۵ رکورد = $۹۶/۶۷$ درصد کل رکوردها.
۲. تاریخ شمسی و قمری: ۴۳ رکورد = $۳/۰۴$ درصد کل رکوردها.
۳. تاریخ هجری قمری: ۳ رکورد = $۰/۲۲$ درصد کل رکوردها.
۴. تاریخ میلادی: ۱ رکورد = $۰/۰۷$ درصد کل رکوردها.
۵. یک تاریخ. این حالت مربوط به کتابهایی است که انتشار آنها در یک سال به وقوع پیوسته است. تعداد رکوردها با این خصوصیت: ۱۲۳۹ رکورد = $۸۷/۷۵$ درصد کل رکوردها.
۶. تاریخ باز. این حالت مربوط به کتابهای چند قسمتی یا چند جلدی است که چاپ و انتشار همه جلد‌ها یا قسمتهای آن هنوز به اتمام نرسیده است. تعداد رکوردهای با این خصوصیت: ۱۵۷ رکورد = $۱۱/۱۲$ درصد کل رکوردها.

۷. تاریخ بسته. این حالت مربوط به کتابهای چند قسمتی یا چند جلدی است که چاپ و انتشار همه جلد‌ها یا قسمتهای آن در بیش از یک سال انجام شده است. تاریخ نشر این گونه کتابها معمولاً با قید تاریخ جلد اول - تاریخ جلد آخر نشان داده می‌شود. مثلاً $۱۳۶۸ - ۱۳۷۰$. تعداد رکوردها با این خصوصیت: ۱۶ رکورد = $۱/۱۳$ درصد کل رکوردها.

د. وضعیت مادی

۱. کتابهای منتشر شده در یک جلد: ۱۱۸۲ رکورد = $۸۳/۷۱$ درصد کل رکوردها.
۲. کتابهای منتشر شده در بیش از یک جلد به طوری که همه جلد‌ها منتشر شده باشند: ۶۳ رکورد = $۴/۴۶$ درصد کل رکوردها.
۳. کتابهای منتشر شده در بیش از یک جلد به طوری که همه جلد‌ها هنوز منتشر نشده باشد: ۱۴۶ رکورد = $۱۰/۳۳$ درصد کل رکوردها.
۴. کتابهای منتشر شده در بیش از یک جلد و در چند مجلد: ۲۱ رکورد = $۱/۵$ درصد کل رکوردها.

۸. بها

۱. بهای کامل و مشخص. این حالت در مورد کتابهایی است که بهای آنها اعم از اینکه در یک جلد منتشر شده باشند و یا در بیش از یک جلد، مشخص است. تعداد رکوردها با این خصوصیت: ۱۱۷۳ رکورد = ۸۳ درصد کل رکوردها.
۲. بهای متفاوت. این حالت در مورد کتابهایی چند جلدی است که هر جلد بهایی مخصوص به خود دارد. تعداد رکوردها با این خصوصیت: ۱۳۰ رکورد = $۹/۲$ درصد کل رکوردها.
۳. بهای نامشخص و قید نشده. این حالت در مورد کتابهایی است که بهای آنها در منابع اطلاعاتی کتاب ذکر نشده است. تعداد رکوردها با این خصوصیت: ۱۰۹ رکورد = $۷/۸$ درصد کل رکوردها.

و. انواع شناسه‌های افزوده

۱. دارای شناسه افزوده عنوان: ۱۳۳۴ رکورد = $۹۴/۴۷$ درصد کل رکوردها.
  ۲. دارای شناسه افزوده پدید آورنده شخص: ۶۳۹ رکورد = $۴۵/۲۵$ درصد کل رکوردها.
  ۳. دارای شناسه افزوده ناشر: ۴۰۶ رکورد = $۲۸/۷۵$ درصد کل رکوردها.
  ۴. دارای شناسه افزوده برای عنوان دیگر: ۲۷۹ رکورد = $۱۹/۷۵$ درصد کل رکوردها.
  ۵. دارای شناسه افزوده پدیدآورنده عنوان: ۲۸ رکورد = $۱/۹۸$ درصد کل رکوردها.
  ۶. دارای شناسه افزوده فروست: ۶ رکورد = $۰/۴۲$ درصد کل رکوردها.
  ۷. دارای شناسه افزوده قراردادی: ۳ رکورد = $۰/۲۱$ درصد کل رکوردها.
- توضیح آنکه برخی از موارد یاد شده توأم در یک رکورد رخ داده است. بنابراین نیایستی انتظار

داشت مجموع درصدها در این مقوله صددرصد باشد.
حالتهای گوناگون در رکوردهای کتابشناختی به شرحی که گذشت بر اساس مقوله‌های مختلف توصیف کتاب تنظیم و ارائه شد. اکنون برای آنکه تصویر جامعی از حالت‌های گوناگون ترسیم شود و امکان مقایسهٔ حالتها فراهم گردد، جدول کاهشی حالتها به شرح زیر ارائه می‌شود.

جدول ۱. بسامد حالت‌های گوناگون عناصر اطلاعاتی به ترتیب کاهشی

درصد نسبت به کل رکوردها	بسامد	حالت
۹۶/۶۷	۱۳۶۵	۱. تاریخ نشر هجری شمسی
۹۴/۴۲	۱۳۳۴	۲. دارای سرشناسه
۹۴/۴۲	۱۳۳۴	۳. شناسهٔ افزودهٔ عنوان
۸۸	۱۲۴۳	۴. سرشناسهٔ شخص
۸۷/۷۵	۱۲۳۹	۵. یک تاریخ نشر
۸۳/۷۱	۱۱۸۲	۶. یک جلدی
۸۳	۱۱۷۳	۷. بهای کامل و مشخص
۶۲/۳	۸۸۰	۸. فاقد سرشناسهٔ شخص لاتین
۵۴	۷۶۳	۹. مسئولیت واحد و منحصر به فرد
۴۵/۲۵	۶۳۹	۱۰. شناسهٔ افزودهٔ پدیدآورندهٔ شخص
۳۳/۴	۴۷۲	۱۱. مسئولیت مختلط
۲۸/۷۵	۴۰۶	۱۲. شناسهٔ افزودهٔ ناشر
۲۵/۷	۳۶۳	۱۳. سرشناسهٔ شخص لاتین
۲۰/۸	۲۹۴	۱۴. سرشناسهٔ شخص لاتین در یک خط
۱۹/۷۵	۲۷۹	۱۵. شناسهٔ افزودهٔ عنوان دیگر
۱۱/۱۲	۱۵۷	۱۶. تاریخ باز
۱۰/۳۳	۱۴۶	۱۷. چند جلدی نامشخص
۹/۲	۱۳۰	۱۸. بهای متفاوت
۷/۸	۱۰۹	۱۹. بهای نامشخص
۷/۵	۱۰۶	۲۰. مسئولیت مختلط مشترک
۵/۷۸	۸۲	۲۱. سرشناسهٔ سازمان

درصد نسبت به کل رکوردها	بسامد	حالت
۵/۵۸	۷۸	۲۲. فاقد سرشناسه
۵	۷۱	۲۳. فاقد سرشناسه سازمان لاتین
۴/۹	۶۹	۲۴. سرشناسه شخص لاتین در بیش از یک خط
۴/۴۶	۶۳	۲۵. چند جلدی مشخص
۴/۳	۶۱	۲۶. مسؤلیت مشترک
۳/۰۴	۴۳	۲۷. تاریخ شمسی و قمری
۱/۹۸	۲۸	۲۸. شناسه افزوده پدید آورنده. عنوان
۱/۵	۲۱	۲۹. چند جلدی در مجلد یا مجلدات
۱/۱۳	۱۶	۳۰. تاریخ بسته
۰/۷۸	۱۱	۳۱. سرشناسه سازمان لاتین
۰/۷	۱۰	۳۲. بدون مسؤلیت مشخص
۰/۶۴	۹	۳۳. سرشناسه قراردادی
۰/۴۳	۶	۳۴. سرشناسه سازمان لاتین در بیش از یک خط
۰/۴۳	۶	۳۵. شناسه افزوده فروست
۰/۳۵	۵	۳۶. سرشناسه سازمان لاتین در یک خط
۰/۲۲	۳	۳۷. تاریخ هجری قمری
۰/۲۲	۳	۳۸. شناسه افزوده قراردادی
۰/۰۷	۱	۳۹. تاریخ میلادی

تحلیل یافته‌ها

چنانچه ۵۰ درصد رکوردها حدّ میانی در نظر گرفته شود، مشاهده می‌گردد که ۹ حالت در بیش از ۵۰ درصد رکوردها و ۳۰ حالت در کمتر از ۵۰ درصد رکوردها اتفاق افتاده است. این ۹ حالت به ترتیب شامل ۹ ردیف اول جدول است. بر این اساس می‌توان رکورد مفروض را رکوردی توصیف کرد که در آن یک نفر مسؤلیت پدیدآوری داشته و همین فرد که غیر فرنگی نیز

بوده سرشناسه واقع شده است. چنین کتابی در یک جلد منتشر شده و تاریخ نشر آن یکی بیشتر نبوده که آن هم تاریخ هجری شمسی است. بهای این کتاب مشخص و درج شده است. چنین رکوردی یک شناسه افزوده عنوان نیز دارد.

از این بررسی نتایج دیگری نیز می توان استخراج کرد؛ از جمله اینکه تنها ۴/۳ درصد کتابها هستند که با مسئولیت مشترک منتشر شده اند و در مقابل ۵۴ درصد کتابها توسط یک نفر پدید می آیند.

همچنین در تهیه نرم افزارهای کامپیوتری برای ذخیره سازی اطلاعات کتابها، آگاهی از نکاتی مانند اینکه تنها ۱/۱۳ درصد کتابها دارای تاریخ شروع انتشار و تاریخ پایان انتشار هستند می تواند مفید بوده و تصمیم گیری را منطقی تر و واقعی تر نماید. ■

مآخذ:

۱. مسعودی، فرامرز. "بسامد انواع عناصر اطلاعاتی کتابشناختی در رکوردهای ملی کتابشناختی ایران". فصلنامه کتاب، شماره بهار ۱۳۷۴، ص ۴۸ - ۵۹.
۲. کتابشناسی ملی ایران، نیمه اول ۱۳۶۵. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۷.

شعبه شگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی